

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/100/222-226>

Günəl Hacıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
dr.gatibe@gmail.com

ABŞ-IN YOŞ SIYASƏTİNİN SON 5 İLƏ DAİR NƏTİCƏLƏRİ

Xülasə

Birləşmiş Ştatların Yaxın Şərqdən hərbi cəhətdən uzaqlaşması ilə bağlı yüksək səslə çağırışlara baxmayaraq, region ABŞ-ın bir çox həyati maraqlarının kəsişməsindədir. Yaxın Şərqdə başlayan problemlər bütün dünyaya təsir edir. Yaxın Şərq ABŞ üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bir çox məsələlərin kəsişməsindədir. Amerikanın Şərqdəki təhlükəsizlik maraqları mahiyyətə təkmilləşdirilmiş iqtisadi imkanlar və daha məsuliyyətli idarəetmə ilə bağlıdır. Yaxın Şərqə istənilən yeni yanaşma həm ABŞ-da, həm də Yaxın Şərqdə kontekstdə əhəmiyyətli dəyişiklikləri nəzərə almalıdır.

ABŞ-ın Fars körfəzi siyasətinin təşkilatı prinsipləri nüvə silahının yayılmasının qarşısının alınması, gərginliyin azaldılması və silahlanma yarışının azaldılması, regionda radikal islamçı ideologiyaya sadıq olan dövlətlərin konstruktiv regional iştirakının təşviqi, İsrailə münasibətlərin normallaşdırılması və Rusiya və Çin təsirini dayandırmaq təşkil edir.

Açar sözlər: *Yaxın və Orta Şərq, ABŞ-ın maraqları, Biden administrasiyası terrorizm, nüvə silahının yayılmaması, İsrail-fələstin münaqişəsi*

Günəl Hacıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
dr.gatibe@gmail.com

Results of Near and Middle East policy of USA over the last 5 years

Abstract

Despite loud calls for the United States to disengage militarily from the Middle East, the region is at the crossroads of many vital US interests. The problems that started in the Middle East affect the whole world. The Middle East is at the intersection of many issues of vital importance to the United States. America's security interests in the East are essentially about improved economic opportunities and more responsible governance. Any new approach to the Middle East must take into account significant changes in context, both in the United States and in the Middle East.

The organizational principles of the US Persian Gulf policy are prevention of nuclear proliferation, de-escalation and reduction of the arms race, promotion of constructive regional participation of states committed to radical Islamist ideology in the region, normalization of relations with Israel, and stopping the influence of Russia and China.

Keywords: *Near and Middle East, US interests, Biden administration, terrorism, non-proliferation of nuclear weapons, Israeli-Palestinian conflict*

Giriş

Yaxın Şərqi təhlükəsizlik mənzərəsi də son illərdə olduğundan çox fərqlidir. Bu o deməkdir ki, ABŞ-ın regiondakı milli təhlükəsizlik maraqları və bu maraqlar üçün risklər bir sıra prioritetlərin dəyişdirilməsini tələb edən şəkildə inkişaf edib. Əsas dəyişikliklərdən bəziləri aşağıdakılardır. 11 sentyabr hadisəsindən sonra təxminən iki onillikdə ilk dəfədir ki, ABŞ Yaxın Şərqdə böyük döyüş əməliyyatlarında iştirak etmir. 2011-ci il Ərəb Baharından on il keçsə də, cüzi konkret irəliləyiş əldə olunsada, hərəkətin istəkləri hələ də vətəndaşların və hökumətlərin hərəkətlərini formalaşdırır. Suriya, Yəmən və Liviyada çoxlu münaqişələr, eləcə də davam edən İsrail-Fələstin münaqişəsi var. Son illərdə ABŞ-ın təhlükəsizlik söylərində üç məsələ üstünlük təşkil edib: terrorizmin qarşısının

alınması, qlobal enerji bazarlarının qorunması və İranın nüvə silahının yayılması və digər bədxah fəaliyyətləri ilə mübarizə (1). Bununla belə, Birləşmiş Ştatların regionda daha geniş təhlükəsizlik maraqları var. Terror qrupları tənəzzüldədir, lakin onların hələ də imkanları var. Yaxın Şərqdə zorakı ekstremizmin inkişafına kömək edən əsas şərtlərin çoxu qalır və ya daha da pisləşib. Diplomatiya, idarəçilik və iqtisadi şəraitin yaxşılaşdırılması tələb olunan bu problemi həll etmək üçün tək hərbi vasitələr kifayət etmir. Aşağıdakı təhlükəsizlik problemləri ABŞ-ın onları idarə etmək üçün daha inteqrasiya olunmuş yanaşmasını tələb edən şəkildə qarşılıqlı təsir göstərir:

- terrorizmin qarşısının alınması
- qlobal enerji bazarlarının qorunması
- nüvə silahının yayılmamasının təmin edilməsi
- böyük güc rəqabətində irəlidə qalmaq
- regional təcavüzün və münaqişələrin yumşaldılması
- ABŞ-ın maraqlarını idarə etmək üçün insan və maliyyə xərclərinin azaldılması
- ABŞ müttəfiqlərinin və tərəfdaşlarının təhlükəsizliyinin və iqtisadi rifahının qorunması

(Jonathan).

Bayden administrasiyasının başlıca prioritetləri daxili problemləri həll etmək, pandemiya ilə bağlı ictimai sağlamlıq ehtiyaclarını həll etmək və Amerika iqtisadiyyatının bərpaasına kömək etməkdir. Bayden Administrasiyasının 2021-ci il Milli Təhdid Strategiyası Müvəqqəti Planı, ölkənin Çin və Rusiya üzərindəki təhlükəsiz üstünlüyünü qorumaq üçün resursları boşaltmaq üçün müdafiə büdcəsi prioritetlərini müəyyən edir. Qlobal gücün mövqeyini qorumaq, terrorizmlə və İranın təcavüzünə qarşı mübarizə aparmaq və digər maraqları qorumaq üçün Yaxın Şərqdə “düzgün mütənasib” hərbi mövcudluğu saxlamaq üçün direktiv tələb edir. Üstəlik, amerikalıların əksəriyyəti regionda uzun sürən müharibələr və zorakılıqlardan məyus olmasına baxmayaraq, Yaxın Şərqi vacib hesab etməkdə davam edir (3). Qlobal Məsələlər üzrə Çikaqo Şurasının 2020-ci ildə apardığı sorğu göstərdi ki, ikitərəfli (61%) amerikalılar Yaxın Şərqi ABŞ-ın İrana qarşı milli terrorizmlə mübarizə aparmaq üçün ən vacib bölgəsi hesab edir. Gallup sorğusuna əsasən amerikalıların 95 faizindən çoxu beynəlxalq terrorizmi və İranın nüvə silahı inkişaf etdirməsini kritik və ya mühüm təhdidlər, 85 faizi isə Suriyadakı münaqişəni və İsrail ilə Fələstin arasındakı münaqişəni hesab edir, 75 faizi Şərqdəki bütün ölkələri: Misir, İran, İraq, İsrail və Suriyanı təhdid hesab edir. Əslində, yeni administrasiyaların əksəriyyəti Yaxın Şərqdə hərbi fəaliyyəti azaltmaq niyyəti ilə başlayıb və ya ən azından hərbi mövcudluğu artırmağı planlaşdırmayıb. Buna baxmayaraq, Yaxın Şərq davamlı olaraq ABŞ-ı cəlb edir. Prezident Cimmi Karterdən bəri hər bir administrasiya Amerikanın strateji maraqlarını təhdid edən hadisələrə cavab olaraq Yaxın Şərqdə terrorizm, enerji və enerji ilə bağlı yeni hərbi əməliyyatlara başlayıb. George H.W. Buş və Barak Obama administrasiyası böyük müharibələr apardı; Donald Tramp administrasiyası davam edən Böyük Müharibəyə son qoyur; və Cimmi Karter, Ronald Reyqan, Bill Klinton və indi Cozef Bayden administrasiyaları basqınlar, bombardmanlar və ya kiçik sabitləşdirmə əməliyyatları kimi hədəflənmiş hərbi əməliyyatlarla məşğuldurlar (Shelly, Howard, Stephanie, Renewing). 11 sentyabr hadisəsindən sonra təxminən iki onillikdə ilk dəfədir ki, ABŞ Yaxın Şərqdə iri hərbi əməliyyatlarda iştirak etmir. Terrorla mübarizə və tərəfdaşları dəstəkləməyə yönəlmiş məhdud sayda missiyalar istisnadır. İraqda 2500, Suriyada isə 900 hərbi qalsa da, Bayden administrasiyası qalan qoşunları 2021-ci ilin sentyabrında Əfqanıstandan çıxarıb. Maraqlıdır ki, Yaxın Şərqdə qalan qoşunların sayı münaqişədən sonrakı digər bölgələrlə müqayisədə daha azdır. Hazırda Yaxın Şərqdəki Amerika hərbi qulluqçularının ümumi sayı 50.000-i ötür.

Birləşmiş Ştatlar İranla 2015-ci ildə imzalanmış Birgə Hərtərəfli Fəaliyyət Planından (JCPOA) çıxdıqdan və hətta yeni sanksiyaları əhatə edən “maksimum təzyiq” kampaniyasına başladıqdan sonra İran razılaşdırılmış çərçivədən kənara çıxmağa və sazişin şərtlərini pozmağa başladı. İranın İraq və Suriyadakı ABŞ bazalarına raket zərbələri endirməsindən bir ay sonra Bayden əmri ilə cavab hərbi zərbəsi endirməsinə səbəb oldu.

Qısamüddətli həll üçün real perspektivi olmayan bir çox münaqişələr var. Suriya, Yəmən və Liviyada vətəndaş müharibələri davam edir. Şərqi Aralıq dənizində qaz hüquqları ilə bağlı gərginlik

var. Qətərlə Fars körfəzinin qalan hissəsi arasında gərginlik azaldı, lakin davam edir. Bölgədəki bir çox ölkələr İranın hərəkətlərini ən böyük təhlükə olaraq görür və İsrailə bir çox ərəb ölkələri arasında münasibətləri normallaşdıran İbrahim razılaşmaları ərəb ölkələri və İsrailin İrana qarşı mövqelərini dəyişdirməsini əks etdirir. Yaxın Şərq böyük və regional güc rəqabəti üçün teatra çevrilib (Charles). ABŞ artıq Yaxın Şərqdə məşğul olan yeganə böyük güc deyil. Çin və Rusiya silah satışı, iqtisadi sərmayələr, hərbi iştirak və diplomatiya vasitəsilə nüfuz uğrunda ABŞ ilə rəqabət apararaq daha fəaldır. Türkiyə öz nüfuzunu və hərbi gücünü getdikcə artırır. İran və Səudiyyə Ərəbistanı bir çox ölkədə proksi müharibəsini gücləndirir.

Birləşmiş Ştatlar böyük Yaxın Şərqdə zorakı ekstremist qruplarla mübarizə aparmaq üçün iyirmi ildir ki, hərbi əməliyyatlar həyata keçirib.

11 sentyabrdan sonra Əfqanıstan və İraqa edilən işğallar, genişmiqyaslı hərbi mövcudluğu əhatə edən sonrakı əks-üsyən əməliyyatları, İraq və Suriyada İŞİD-ə qarşı əməliyyatlar və terror təşkilatlarının liderlərini hədəf alan hava hücumları əməliyyatların uğuruna baxmayaraq, zorakı ekstremizm riskləri hələ də ABŞ-ın davamlı əlaqəsini tələb edir (6).

ABŞ-ın hədəf aldığı bir çox terror hərəkəti ya hələ də mövcuddur, ya da müxtəlif təşkilatlara çevrilib. Onlar son onilliklərdən daha aşağı səviyyədə fəaliyyət göstərsələr də, hələ də ABŞ və onun müttəfiqləri və tərəfdaşları üçün problemlər yarada biləcək filiallara, resurslara və iradəyə malikdirlər. İŞİD-in İraq və Suriyada 11.000-18.000, Liviya, Sinay və Yəməndə isə təxminən 1.000-ə yaxın adamı olduğu təxmin edilir.

Yaxın Şərqdə nüvə silahının yayılmaması ABŞ-ın vacib marağı olaraq qalır və nüvə silahına malik dövlətlərdən kənarında bütün dünyada nüvə silahlarının yayılmasının dayandırılması üçün ABŞ-ın daha geniş və uzunmüddətli səylərinin bir hissəsidir. Yaxın Şərqdə nüvə silahının yayılmaması məsələsi ilk növbədə təkcə İranla bağlı deyil. İranın, ardınca Səudiyyə Ərəbistanı kimi digər ölkələrin də nüvə silahı əldə etməsi təhlükəsi ABŞ-ın maraq dairəsini genişləndirir. Türkiyə də İranın hərəkətlərindən asılı olmayaraq nüvə silahı əldə etməyə cəhd edə biləcək ölkə hesab edilir. İraq, Liviya və Suriya kimi digər ölkələrin keçmişdə nüvə silahı proqramları var idi, lakin indi yoxdur (7).

ABŞ İranın nüvə bombasını dayandırmaq üçün iki geniş strategiyayı sınağı və indi üçüncü strategiyaya başlayır. Ümumiyyətlə, Obama dövründə ilk nəticəyə gələn, 2006-cı ildə İran və altı böyük güc (BMT Təhlükəsizlik Şurasının beş daimi üzvü və Almaniya) arasında global səviyyədə razılaşdırılmış sanksiyalara gətirib çıxaran və davam etdirən danışıqlarla başladı. ABŞ və dünyanın qalan hissəsi İranın nüvə silahları və obyektləri ilə bağlı bir sıra öhdəliklər müqabilində sanksiyaları yumşaltsalar da, ABŞ onları ləğv etməyib. Çünki onun digər məsələlərlə bağlı sanksiya proqramları var. Xüsusilə, ABŞ-ın regional tərəfdaşları və müttəfiqləri – İranın nüvə silahı ilə bağlı ən çox risk altında olanlar – nüvə sazişinin şərtlərindən narazı idilər və ədalətsiz olaraq danışıqlardan kənarlaşdırıldıklarını hiss edirdilər. Tramp administrasiyası ikinci strategiyayı həyata keçirib. İranın nüvə sazişinə əməl etdiyinə dair ümumi razılığa baxmayaraq, administrasiya bu razılaşmanın İranın nüvə silahı imkanlarına uyğun olmadığını, qismən vaxt məhdud olduğuna görə və İranın digər bədxah hərəkətlərinə tamamilə məhəl qoymadığını bildirib. Buna uyğun olaraq, 2018-ci ildə ABŞ sazişdən çıxdı, “maksimum təzyiq” adlı kampaniya apardı və sanksiyaları yenilədi. Bəzi regional tərəfdaşlar qərarla razılaşdıqlarını bildiriblər. Bəyan edilmiş məqsədlər İranın ABŞ-ın təhlükəsizliyə təhdid hesab etdiyi bütün fəaliyyətlərini əhatə edəcək razılaşma əldə etmək idi.

Sanksiyaların bərpası İran üçün ağır iqtisadi itkilərə səbəb olsa da, İran danışıqlar masasına qayıtmayıb və nüvə anlaşması çərçivəsində üzərinə götürdüyü bəzi öhdəlikləri pozmağa başlayıb. Müvafiq olaraq, Bayden administrasiyası üçüncü strategiya ilə irəliləyir (8).

Bayden administrasiyası razılaşmaya qayıtmağı öhdəsinə götürdü və 2020-ci ilin may ayından başlayaraq JCPOA digər tərəfdaşların vasitəçiliyi ilə dolaylı danışıqlara başladı. Lakin ən azı üç mühüm məsələ müzakirə olunur. Birinci qorxu ABŞ-ın hansı sanksiyaları qaldıracağıdır. İkinci məsələ İranın raket proqramları və regional fəaliyyətləri kimi İranın təhlükəsizliyi ilə bağlı digər qeyri-nüvə problemlərinə aiddir. Üçüncü məsələ bu dəfə regional müttəfiqlər və tərəfdaşlarla

münasibətlərdir. Məsələn, Fransa bildirib ki, Səudiyyə Ərəbistanı istənilən yeni danışıqlara daxil edilməlidir.

Maksimum təzyiq dövründə İran çağırışlarla üzləşməyə hazır olduğunu göstərdi. ABŞ administrasiyasındakı dəyişiklik bu söyləri dörd il qısaltdı və ikinci Trump administrasiyasının onları uzatdığını göstərir, buna görə də nizam-intizamın İrani danışıqlar masasına geri qaytarmağa məcbur edə biləcəyini bilmək üçün heç bir yol yoxdur. Bununla belə, daha önəmlisi, İran həqiqətən istəsə, hər hansı bir razılaşmanın son nəticədə onun nüvə silahı inkişaf etdirməsinə nə qədər mane olacaqdır. ABŞ indi Yaxın Şərq enerjisindən daha az asılı olsa da, müttəfiqləri asılı olaraq qalır. ABŞ İkinci Dünya Müharibəsindən dərhal sonra dünya enerji bazarlarının sabitliyinin qarantı idi. Amerikanın rolunun azalması Rusiya və Çinin ABŞ-ın Avropa və Asiya müttəfiqləri üzərində təsirini artırma biləcəkləri bir boşluq yaradır. ABŞ İkinci Dünya Müharibəsindən az sonra dünya enerji bazarlarının sabitliyinin qarantı oldu. Nə qədər ki, neft və qaz qlobal iqtisadiyyat üçün vacib olaraq qalacaq, Birləşmiş Ştatlar qarant rolunu oynamağa davam edəcək, çünki hazırda Yaxın Şərqin enerji resurslarına çox güvənməsə də, ABŞ-ın Asiya və Avropada müttəfiqləri var. Amerikanın rolunun azalması Rusiya və Çinin bu müttəfiqlər üzərində təsirini artırma biləcək bir boşluq yaradır (9; Mustafayeva, Qurbanova, 2011: 301).

Yaxın Şərq dünyanın aparıcı neft və qaz tədarükçüsü olaraq qalır. ABŞ-ın Yaxın Şərq enerjisindəki bu rolu İkinci Dünya Müharibəsi zamanı ABŞ və Səudiyyə Ərəbistanı arasında yaranmış münasibətlərə gedib çıxır, o zaman prezident Franklin D. Ruzvelt 1943-cü ildə “Səudiyyə Ərəbistanının müdafiəsi Amerika Birləşmiş Ştatlarını üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.” Birləşmiş Ştatlar Karter Doktrinası adlanan qlobal enerji təchizatının müdafiəsinə doğru daha bir addım atdı və Prezident Karter 1980-ci ildə demişdi ki, “hər hansı kənar qüvvələrin nəzarəti ələ keçirmək cəhdi, Fars körfəzi regionu Amerika Birləşmiş Ştatlarının həyati maraqlarına hücum kimi qiymətləndiriləcək və belə bir hücum istənilən vasitələrlə, o cümlədən hərbi güclə dəf ediləcək”. 1980-1988-ci illər İran-İraq müharibəsi zamanı tanker müharibəsi; 1990-1991-ci illər Körfəz Müharibəsi, İraqın Küveyti işğal etməsi və Səudiyyənin neft yataqlarının təhlükəsizliyinə dair qorxular Birləşmiş Ştatların müdaxiləsinə səbəb oldu. ABŞ hazırda enerji baxımından Yaxın Şərqdən çox asılı deyil. 2019-cu ildə ABŞ-ın bütün xam neft və neft məhsulları idxalının yalnız 13 faizi Yaxın Şərqdən gəlir (Baxışov, 2012 178).

Bunun əksinə olaraq, ABŞ-ın müttəfiqləri Yaxın Şərq enerjisindən çox asılıdır. Bu, xüsusilə Asiya müttəfiqləri və tərəfdaşlarına aiddir. Çinin Yaxın Şərq neftindən ciddi asılılığı ABŞ-ın niyə qlobal enerji təchizatını qorumalı olduğu sualını ortaya çıxara bilsə də, ABŞ-ın müqavilə üzrə müttəfiqləri də Asiyanın qalan hissəsi kimi, enerji baxımından Yaxın Şərqdən çox asılıdırlar. Qlobal enerji bazarlarında ABŞ-ın rolunun azalması Asiyanı və Asiya müttəfiqlərini Çindən daha çox asılı vəziyyətə sala bilər ki, bu da ABŞ-ın Asiyadakı Çin hökmranlığına qarşı müdafiə strategiyasına zidd işləyir. Hazırda Avropa Rusiya qazının idxalından ciddi şəkildə asılı olsa da, gələcəkdə Avropa Şərqi Aralıq dənizindəki qaz yataqlarına daha çox etibar etməyə başlaya bilər. Artıq Yaxın Şərq ixracı İspaniyada istehlakın 47 faizini, İtaliyada 35 faizini və Belçikada 27 faizini təşkil edib. Məsələn, İsrail, Kipr və Yunanıstan arasında EastMed adlanan boru kəməri ilə bağlı razılaşmada qaz ehtiyatları artır (Bryan, 2012).

Nəticə

Uzunmüddətli perspektivdə daha az karbon tutumlu enerji mənbələrinə keçid baş verdikcə, Yaxın Şərqin qlobal iqtisadiyyat üçün enerji təchizatçısı kimi əhəmiyyəti və bununla da regiona qlobal maraq azala bilər. Beləliklə, Demokratların namizədi Co Baydenin ABŞ prezidenti seçilməsi ABŞ-ın yaxın Şərq ilə bağlı xarici siyasətinə sələflərindən fərqli olaraq yeni yanaşma gətirdi. Xarici siyasətdə Bayden, Amerika dəyərlərini və maraqlarını tarazlaşdıran xarici siyasəti təmin edən strukturlaşdırılmış və ənənəvi xarici siyasət kanallarına qayıtmaqdan danışdı. Lakin bu yeni xarici siyasət yanaşması ABŞ-ın strategiyasında Yaxın və Orta Şərq regionunun əhəmiyyətini azaltmır, əksinə münasibətlərin yenidən nizamlanmasına gətirib çıxarır.

Ədəbiyyat

1. Khalil Al-Anani, Yara M. Asi, Amal Ghazal, Imad, K., Harb Khalil E., Jahshan Kristian Coates Ulrichsen. The Biden Administration and the Middle East in 2023.
<https://arabcenterdc.org/resource/the-biden-administration-and-the-middle-east-in-2023/>
2. Jonathan B. Lincoln. Middle East Peace: The Biden Administration's Approach.
<https://www.rand.org/blog/2022/08/middle-east-peace-the-biden-administrations-approach.html>
3. Emma Ashford, Matthew Kroenig. Has Washington's Middle East Policy Failed?
<https://foreignpolicy.com/2023/10/12/israel-gaza-hamas-biden-middle-east-policy-failed/>
4. Shelly, C., Howard, J.S., Stephanie, S. Renewing U.S. Security Policy in the Middle East.
https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA904-1.html
5. Charles W. Dunne. Joe Biden's Imaginary Middle East Policy.
<https://arabcenterdc.org/resource/joe-bidens-imaginary-middle-east-policy/>
6. Fact Sheet: The United States Strengthens Cooperation with Middle East Partners to Address 21st Century Challenges// FACT SHEET: The United States Strengthens Cooperation with Middle East Partners to Address 21st Century Challenges | The White House
7. Hassan Hamdan AlAlkim. U.S. President Joe Biden's Foreign Policy towards the Gulf.
<https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=10970>
8. Kelsey Norman, Mohammad Ayatollahi Tabaar, Kristian Coates Ulrichsen, A.Kadir Yildirim. Key Challenges for U.S. Policy in the Middle East.
<https://www.bakerinstitute.org/research/key-challenges-for-us-policy-in-the-middle-east>
9. Lana, B. Rethinking U.S. Foreign Policy for the Middle East and North Africa.
<https://gjia.georgetown.edu/2021/10/28/rethinking-u-s-foreign-policy-for-the-middle-east-and-north-africa/>
10. Mustafayeva, S., Qurbanova, Z. (2011). ABŞ-ın xarici siyasəti (1945-2010-cu illər). Bakı, 301 s.
11. Baxışov, M. (2012). ABŞ-ın yeni və müasir tarixi. Bakı, 178 s.
12. Bryan, B. (2012). Nancy Rytina Estimates of the Unauthorized Immigrant Population Residing in the United States: January.
https://web.archive.org/web/20180818013207/https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/ois_ill_pe_2012_2.pdf

Göndərilib: 22.12.2023

Qəbul edilib: 10.02.2024